

А. С. Ребриш,

кандидат юридичних наук, асистент кафедри організації судових та правоохоронних органів Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ДОБРОЧЕСНІСТЬ ПРЕДСТАВНИКА СУДОВОЇ СИСТЕМИ»

Анотація. Автором статті визначено добросовісну поведінку представника судової системи через її основні риси, виокремлено головні категорії такої поведінки в його діяльності. На основі проведеного дослідження сформульовано дефініцію поняття «добросовісність представника судової системи».

Ключові слова: судова система, корупційний ризик, недобросовісна поведінка, добросовісність.

Аннотация. Автором статьи определено добросовестное поведение представителя судебной системы через его основные черты, выделены главные категории такого поведения в его деятельности. На основании проведенного исследования сформулирована дефиниция понятия «добросовестность представителя судебной системы».

Ключевые слова: судебная система, коррупционный риск, недобросовестное поведение, добродетель (добросовестность).

Summary. The author of the article defines the conscientious behavior of the representative of the judicial system through his main features, identifies the main categories of such behavior in his activities. Based on the study, the definition of the concept of «conscientiousness of the representative of the judicial system» were formulated.

Key words: judicial system, corruption risk, unscrupulous behavior, virtue.

Постановка проблеми. Корупція – одна з найнебезпечніших загроз правам людини, демократії, правопорядку, чесності й соціальній справедливості. Вона перешкоджає економічному розвитку країн, загрожує належному і справедливому їх функціонуванню, має негативні фінансові наслідки для громадян, компаній і держав, а також для міжнародних установ.

Сьогодні в Україні, як і в більшості держав Європи, провадиться низка заходів щодо запобігання і протидії корупційним проявам. Одним з основних напрямів цієї діяльності є попередження корупційних ризиків, які можуть виникнути в діяльності державних службовців та інших представників органів державної влади, а також усунення умов і причин їх виникнення [1]. Закон «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки» [2] визначає своєю метою реформування судової влади й ліквідацію ризиків корупції в судочинстві й у діяльності органів кримінальної юстиції.

© Ребриш А. С., 2018

Проте законодавчо цей термін не визначений, а в науковій правовій літературі відсутнє однакове тлумачення категорії «корупційний ризик», незважаючи на те, що вона набула значного поширення у працях, які досліджують питання протидії корупції в тих чи інших сферах [3; 4; 5]. Найчастіше це поняття вживається, коли йдеться про застосування заходів протидії корупції на державній і муніципальній службах [6; 7; 8], а також у нормотворчому процесі при проведенні антикорупційної експертизи нормативних актів та їх проектів. Але в більшості випадків саме поняття і проблематика протидії корупції в цілому не були предметом наукового дослідження. Тому словосполучення «корупційні ризики» використовується довільно, а про зміст, який вкладав у нього той чи інший дослідник, можна здогадуватися лише з контексту. Деякі вчені зіставляють корупцію як явище і корупційні ризики, говорячи про Індекс сприйняття корупції від «*Transparency International*» як про механізм оцінювання цих ризиків. Інші розглядають цю категорію як оцінювання ймовірності виникнення корупції, говорячи про зниження корупційних ризиків. Для низки науковців «корупційні ризики» є синонімом проблеми корупції або її загрози, яку вона становить для нормального функціонування держави й соціуму. У деяких наукових працях корупційні ризики розглядаються як умови для корупційних проявів, як можливість вчиняти корупційні дії або обставини, фактори і явища, які виникають у процесі функціонування органів державної влади і які сприяють скоєнню корупційного правопорушення.

Вважаємо, що *корупційним ризиком у судовій системі України* є сукупність правових, організаційних та інших чинників і причин, що породжують, заохочують (стимулюють) представників судової системи до вчинення корупційних правопорушень у процесі виконання покладених на них законом функцій.

Зазвичай корупційні ризики групують за поширеністю й розташовують у такому порядку [1]: а) недоброчесна поведінка; б) виникнення конфлікту інтересів; в) безконтрольність з боку керівництва; г) наявність дискреційних повноважень.

Слід звернути увагу на те, що перше місце серед корупційних ризиків не випадково посідає недоброчесна поведінка. Це порушення особою моральних критеріїв або етичних норм поведінки (або свідоме нехтування ними) під час виконання нею своїх професійних обов'язків.

Аналіз досліджень і публікацій. У вітчизняній юридичній науці питанням добросовісності були присвячені праці таких вчених, як С. Глущенко, В. Городовенко, А. Кулібаба, Л. Москвич, О. Овсяннікова, С. Прилуцький, В. Федорович, О. Хотинська-Нор та ін. На дослідження науковців, а також на практику судової реформи спирається автор цієї статті.

Сьогодні добросовісність є однією з вимог до кандидатів на посаду судді, хоча визначення цього терміна відсутнє в усіх антикорупційних законах, що є суттєвою прогалиною українського законодавства. Саме це обумовлює **мету та завдання** дослідження – дослідити різні підходи до тлумачення терміна «добросовісність» та з'ясувати його особливості в судовій системі України.

Виклад основного матеріалу. Як правило, до основних рис добросовісної поведінки у сфері професійної діяльності судді в науковій літературі відносять: професійну честь, гідність, справедливість, тактовність, професійний обов'язок.

Основними категоріями добročесної професійної діяльності судді є:

- професійна моральна свідомість (формується у процесі осмислення й вирішення моральних проблем за допомогою концептуального й категоріального апарату професійної етики);
- моральна свідомість («Я» – концепція, що характеризує духовне самовизначення, відображає усвідомлення суддею власної інтелектуально-духовної, особистісно-професійної специфіки);
- моральна норма (виконує функцію інтеграції елементів навколо спільних цінностей);
- моральні принципи (розкривають сутність, задають загальний зміст професійної діяльності, служать фундаментом конкретних норм);
- моральна діяльність, вчинки (характеризується такими категоріями, як «свобода вибору», «свобода дії», «свобода творчості», «свобода самореалізації» тощо. Вона виявляється в моральному вчинку, що скеровується і приймається суддею, який несе повну відповідальність за його наслідки. Рушійною силою є моральна мотивація професійної діяльності, яка свідомо спрямовує поведінку на виконання професійного обов'язку);
- морально-професійні відносини (простір функціонування професійної моралі, яка є своєрідною формою професійних зав'язків і взаємодії суддів між собою, з представниками інших органів влади, з учасниками процесу, їх спілкування, співробітництво, солідарність тощо);
- моральна культура (виступає своєрідним кодом моральної системи) [9, с. 39].

У моральному образі судді особливе місце посідають честь і гідність. Поняття «честь» розглядають у трьох значеннях: 1) як етичну категорію, що виражає етичну оцінку, яка надається суспільством щодо діяльності й поведінки особистості, визнання ним її заслуг, 2) як процес шанування і 3) як внутрішню властивість особистості. Моральна цінність особистості судді пов'язана з професійною діяльністю і суспільним статусом. Вона розкривається через сукупність вимог, які висуває мораль суспільства до судді як уповноваженої державою особи виступати від її імені. Гідність пов'язана з розумінням цінності людини, що виражається в прагненні оберігати суспільні інтереси [10, с. 10]. Гідна поведінка [11], у свою чергу, передбачає: а) повагу до гідності інших осіб, б) ввічливість і дотримання високої культури спілкування, в) доброзичливість і запобігання виникненню конфліктів у відносинах з громадянами, г) недопущення (в тому числі й поза роботою) дій і вчинків, які можуть зашкодити інтересам особи чи негативно вплинути на репутацію судової системи.

Що ж стосується моральних принципів і норм судді у здійсненні правосуддя, тут слід виокремити сукупність норм, правил, ідеалів, що визначають його поведінку. Моральні норми є універсальними в регулюванні суспільних відносин сфери правосуддя, яке має будуватися на засадах порядності, моральності, етики й культури.

Нині в Україні за прикладом інших країн поширеною є практика прийняття кодексів поведінки (кодексів добročесності або кодексів професійної етики). Ці акти своїми приписами доповнюють положення законодавчих актів, що регламентують діяльність державних органів і морально-етичні правила їх діяльності. Трапляються випадки, коли в таких документах містяться норми, про які не існує навіть згадки

у профільних законах. Так, Кодекс суддівської етики, затверджений 22 лютого 2013 р. XI черговим З'їздом суддів України, у преамбулі визначає: «Усвідомлюючи значимість своєї місії, з метою зміцнення та підтримки довіри суспільства до судової влади, судді України вважають, що зобов'язані демонструвати і пропагувати високі стандарти поведінки, у зв'язку з чим добровільно беруть на себе більш істотні обмеження, пов'язані з дотриманням етичних норм як у поведінці під час здійснення правосуддя, так і в позасудовій поведінці» [12].

Доброчесність суддів у роботі судів – необхідна передумова існування незалежної судової системи в державі. У Законі України «Про судоустрій і статус суддів» [13] від 2 червня 2016 р. це одна з вимог до кандидатів на посаду судді поряд із вимогами щодо наявності українського громадянства, вікового й освітнього цензу, стажу роботи, компетентності й володіння державною мовою. Законодавець наділяє Вищу раду правосуддя можливістю відмовити у внесенні Президентові України подання про призначення судді на посаду виключно з підстав наявності обґрунтованого сумніву щодо відповідності кандидата критерію доброчесності чи професійної етики або інших обставин, які можуть негативно вплинути на суспільну довіру до судової влади у зв'язку з таким призначенням або порушенням установленого законом порядку призначення на посаду судді. Першу підставу Вища рада правосуддя визначає, керуючись власною оцінкою обставин, пов'язаних з кандидатом на посаду, та його особистих якостей. До того ж існує спеціально створений орган – Громадська рада доброчесності – покликаний сприяти Вищій кваліфікаційній комісії суддів у встановленні відповідності судді (кандидата на цю посаду) критеріям професійної етики й доброчесності з метою кваліфікаційного оцінювання.

Проаналізувавши названий Закон, робимо висновок, що законодавець ототожнює недоброчесність зі здійсненням суддею або членами його сім'ї витрат, що перевищують доходи як судді, так і членів його сім'ї, зі встановленням невідповідності рівня життя судді задекларованим доходам і непідтвердженням суддею законності джерела походження майна. Вважаємо, що такий підхід можливий лише для визначення поняття «декларація доброчесності судді», адже, спираючись на вищевикладене, можна стверджувати, що сама категорія «доброчесність» набагато ширша, ніж вона мається на увазі в нормативно-правовому акті.

Разом із тим у Правилах етичної поведінки державних службовців (хоча судді і не належать до цієї категорії, вважаємо за необхідне звернути увагу на особливості підходу до визначення цього поняття), затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2016 р. [11], зазначено, що доброчесність передбачає:

- 1) спрямованість дій на захист публічних інтересів, забезпечення пріоритету загального блага громадян над особистими, приватними або корпоративними інтересами;
- 2) неприпустимість використання державного майна в особистих цілях;
- 3) недопущення наявності конфлікту між публічними й особистими інтересами;
- 4) нерозголошення й невикористання інформації, що стала відома у зв'язку з виконанням державним службовцем своїх обов'язків, у тому числі після припинення державної служби, крім випадків, установлених законом;

5) недопущення надання будь-яких переваг, виявлення прихильності до окремих фізичних і юридичних осіб, політичних партій, громадських і релігійних організацій.

Як бачимо, деякі елементи розглядуваної категорії вже в іншому нормативно-правовому акті [1] виокремлюються як самостійний корупційний ризик – виникнення конфлікту інтересів. Це є твердженням, що законодавець не має однозначного чіткого погляду на добročесність або не привів норми чинного законодавства до єдиного вигляду, або, на наше переконання, це поняття є занадто широке, оціночне і містить у собі значну кількість складників, які в майбутньому можуть послужити для неоднакового його трактування різними органами, що породжуватиме нові корупційні ризики.

При досконалому вивченні змісту чинного Закону, де йдеться про перевірку представників судової системи на добročесність, виявляємо декілька потенційних корупційних практик. По-перше, у ст. 38 ідеться, що суддею Верховного Суду можуть стати також адвокати й науковці. Однак тільки судді мають найвищий коефіцієнт публічності, що передбачає наявність інформації (в тому числі негативної), яка впливає зі специфіки відправлення правосуддя й того, що за наслідками вирішення спору одна сторона, як правило, залишається невдоволеною. При цьому серед окреслених критеріїв оцінювання більшість стосується саме професійної діяльності. Тому перевірка кандидатів із середовища адвокатів і науковців відбуватиметься в більш сприятливій для них атмосфері, що серед іншого пов'язується з браком (або неповнотою) негативної інформації про них.

Також у ст. 87 Закону наводиться перелік осіб, які можуть стати членами Громадської ради добročесності. Одночасно увага акцентується на тому, що ці особи мають бути визнаними фахівцями в царині своєї професійної діяльності, мати високу репутацію й відповідати критеріям політичної нейтральності й добročесності. При цьому залишено поза увагою порядок перевірки таких осіб на відповідність цим критеріям та визначення останніх. Наприклад, як розуміти «визнаність фахівця», адже воно вважається суто оціночним судженням і не має відповідної правозастосовної практики.

Виникає питання і щодо відсутності вимоги добročесності до помічників суддів, членів Вищої ради правосуддя, представників Вищої кваліфікаційної комісії суддів, які не є суддями.

У науковій літературі добročесністю йменується результат виявлення загальних ознак стійкої позитивної морально-етичної характеристики особистості чи організованої групи людей під час виконання ними певної соціальної функції. На підставі цього вважаємо, що до професійної добročесності представника судової системи повинно бути інтегровано 2 складники – добročесність діяльності професійної групи й індивідуальна добročесність окремого індивіда. Добročесність же суддів характеризує тип моральних відносин, який ця професійна група утворює в суспільних відносинах. Як зазначають деякі науковці [14, с. 232], основною детермінантою добročесності професійної групи є філософське тлумачення соціальної природи певної діяльності, яке визначає її культурно-гуманістичне призначення – місію в соціумі.

На наше переконання, ефективність діяльності представників судової системи визначається серед інших факторів ступенем відповідності відносин взаємодії

з об'єктами у професійній діяльності правилам, установленим правом і мораллю як регуляторами таких відносин. Водночас існують інші регулятори, приміром корупція, для якої функціонують власні правила. Звідси можна зробити висновок, що вибіркоче дотримання норм права й моралі представника судової системи впливає на ефективність правосуддя в цілому, оскільки залишає місце іншим регуляторам, що суперечить природі професійної діяльності з охорони прав.

Висновки. Таким чином, можна сформулювати таку дефініцію поняття «добросовісність представника судової системи» – це необхідний морально-етичний складник професійної діяльності особи, який визначає межу і спосіб її поведінки, що ґрунтується на принципах доброго ставлення до громадян і чесності у способі власного життя й у виконанні своїх посадових обов'язків.

Список використаних джерел

1. Корупційні ризики в діяльності державних службовців : роз'яснення М-ва юстиції України від 12.04.2011. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/n0026323-11> (дата звернення: 13.10.2018).
2. Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки : Закон України від 14.10.2014 № 1699-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 46. Ст. 2047.
3. Винницький А. В. Публичная собственность : монографія. Москва : Статут, 2013. 732 с.
4. Управление государственной и муниципальной собственностью: право, экономика, недвижимость и природопользование : монографія / ред.: С. Е. Прокофьев, О. В. Панина, С. Г. Еремин. Москва : Юстицинформ, 2014. 336 с.
5. Хлуденева Н. И. Дефекты правового регулирования охраны окружающей среды : монографія Москва : Инфра-М : ИЗиСП, 2014. 172 с.
6. Абрамова М. В. Применение кадровых технологий в целях предупреждения коррупционных рисков. *Российский следователь*. 2013. № 5. С. 21–25.
7. Казаченкова О. В. Конфликтный потенциал государственной службы как фактор возникновения коррупционных рисков. *Административное и муниципальное право*. 2010. № 4. С. 36–42.
8. Таева Н. Е. Направления совершенствования системы государственной и муниципальной службы в сфере оказания государственных и муниципальных услуг (нормативное регулирование). *Актуальные проблемы российского права*. 2014. № 6. С. 1121–1128.
9. Федорович В. І. Теоретичне обґрунтування механізму відповідальності судді за недобросовісну поведінку : дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2015. 236 с.
10. Сergyogin S. M. Державний службовець у відносинах між владою і суспільством : монографія. Дніпропетровськ : ДРІДУ НАДУ, 2003. 456 с.
11. Про затвердження Загальних правил поведінки державного службовця : наказ Голов. упр. держ. служби України від 04.08.2010 № 214. *Офіційний вісник України*. 2000. № 45. Ст. 1971.
12. Кодекс суддівської етики : затв. XI черг. з'їздом суддів України 22.02.2013. *Судова влада в Україні* : офіц. веб-портал. URL: <http://court.gov.ua/userfiles/Kodex%20sud%20etiki.pdf> (дата звернення: 13.10.2018).
13. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. *Законодавство України* : база даних / Верхов. Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> (дата звернення: 13.10.2018).
14. Шевченко Р. В. Теоретико-методологічний аналіз добросовісності особистості прикордонників як психологічного феномену. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2010. № 53. С. 230–234.